

szervezett egységet, valóságos csoportot. Az emberek tömege — s ez korunk tanulsága is — nem mindig közösség, tényleg vezethet tehát Derkovits ilyen értelmű megközelítése. Derkovits kapcsolatának lényegét a szocializmushoz Fülep Lajos fogalmazta meg pontosan: „Semmi sem pótolhatja az emberek egymáshoz való viszonyának emberségességét. A szocializmus azt vallja önnön céljának és értelmének, amit az emberiség céljának és értelmének tekint. Arra a kérdésre, hogy Derkovits melyik szocializmus ügyét reprezentálja, melyikkel azonos, könnyű a válasz. Ezzel.” Ezek pedig — a jövő közösségi feladatai — még nem valósultak meg. Derkovitsnak tehát van szava ma is a jövőhöz, s művészete egyértelműen és vitathatatlanul közösségi indíttatású és célzatú. Szépen fogalmazza ezt meg Körner Éva: „ez a maguk vállalta sors volt a rájuk szabott feltételek közepette a legélesebb és legkülönb válasz: így léptek be a jövőbe.”

Két kérdés, a magyarság-európaiság és az egyén-közösség viszonya már részben megválaszolódott az eddigiekben Derkovits kapcsán. Hátravan korunk kulcskérdésének, a modernségnek értelmezése. A modern nyugati művészet utolsó fél évszázados fejlődésétől a magyar művészet mesterséges elzárása komoly problémákat — beszűkülést, majd feloldása után mániákus szolgai utánzást — eredményezett. Napjaink kérdése, hogy e nyugati hatások követésének megvan-e a belső szükségesség, nem pusztán divatutánzás-e. Mivé válik, milyen önálló és immár hazai szituációból fakadó problémára tud válaszolni a kívülről jött hatás, gondolatébresztő segítségével. Lényegében a modernség kérdésével szembesíti a mostani kiállítás kapcsán Derkovitsot mindkét megjelent kritika. Major Ottó: *Halhatatlan-e Derkovits?* című cikke (Népszabadság 1979. nov. 18.) a megváltozott helyzetet elemzi mély elkeseredéssel, mivel korunkban a világnézeti elkötelezettség, a történelmi érzék és a moralizálás nem divat a művészek körében — így Derkovits követéséről beszélni reménytelen. Vadas József konkrétan és nyíltan fel is teszi a kérdést (Csillag a püspöksüvegen, *Élet és Irodalom* 1979. okt. 27.): „Létrehozható-e ma is a derkovitsi értelemben vett, a társadalmi feszültségeket végletesen kiegyensúlyozott képi dramaturgiává alakító szintézis?” Az ő konklúziója sem biztató: „életműve... Szabályt erősítő kivétel, amelyet éppen ezért nem annyira követni lehet, sokkal inkább tisztelnünk illik. Kell.” Társadalmunk, mindennapi életünk ege nem felhőtlen jelenleg sem, s az elefántcsonttoronyok alapzatai gazdasági problémáink következtében ingadoznak. A kortárs magyar művészet útja ketté felvezethet ugyanúgy, mint Derkovits idejében. Felszíni esztétizmusban, mely nem vesz tudomást a való világról; erre módot ad a jelenlegi játékos manierizmus: a szokatlant, az újszerűt és meglepőt üldöző formanyelvi kísérletek burjánzása, mely egyben egy új akadémiizmus kialakulásának veszélyét is magában rejti. A másik az, amit Vadas is pregnánsan megfogalmaz Derkovitsra: „A maga világában körülnézve foglal állást a maga világának eseményeiről. És nem akarhogy. Olyan eleganciával, bájjal, humorral, amilyenre csak a legnagyobbak képesek... Munkája minden eleme a mondandót szolgálja.”

Krunák Emese

Fábry Zoltán szellemi öröksége

Máig úgy látjuk Fábry Zoltán emberi és írói arculatát, miként azt a hű barát, Forbáth Imre egykor, a második világháború előestéjén, ránk örökölte. Tulajdonképpen két Fábry-arcról pillanthatunk. Az egyik a lágyabb, a szelídebb, az Emberirodalmat közvetlenebbül kifejező („szerette a kristályos csöndet, / az illatos-édes jázminbokrokat, harmatos fenyők árnyékát, / szemlélni halványkép tájakat / s a művészet hús gyöngyeit — az ember kezében, / melyről lehullott már a bilincs”). A másik arc keményebb, markánsabb vonásokat visel, az antifaszizmusát, az embertelenségnek kérlelhetetlenül ellenszegülőét („a műfaj neve: antifaszizmus”): „néztek, milyen kemények lettek az ő szemei / és karcolók, mint összetört üveg, / s a lágy

művészkezek ököllé görcsösödtek, / a hangja rekedt s félelmes, mint beteg farkas / az élet bora keserű lett az inyén... / magányossága barlangjában fázékonyan gubbasztva / várja a melegítő napot”.

E kettő ötvözte: a stószai életforma, s annak az embernek az alakja is, aki megfogalmazta és tartalommal megtöltötte a vox humanát s az erkölcsi realizmust. A Fábry-életmű tiszta szellemiségének (emberi és írói tisztaságában senki sem kétkedhet; még akkor sem, ha elvei egyikével-másikkal — jogosan — vitáznunk is kell) és humanizmusának fényénél félelmesen mutatkoznak meg a fasizmus, a barbárság, a zsarnokság sötét erői. Fábry Zoltán akkor indult el írói pályáján, amikor a vad háborúban (az elsőben), emberek millióinak tömegéből, elfúlóan, néha alig hallhatóan szólt Ady; Fábry Zoltán — kikerülve az embervesztő pokolból — a maga számára életre szólóan, és mintegy testamentumként a következő korszakoknak — mentette át Ady szellemét, sorait: „S megint élek, kiáltok mást: Ember az embertelenségben”. Meg kellett teremtenie az emberirodalom alapjait, ki kellett dolgozni tételeit — túljutva az antimilitarizmuson, jeleznie kellett azokat az új erővonalakat, amelyek a fasizmus hatalomra jutása előestéjén kibontakozóban voltak. Aztán... Aztán meg kellett keresnie a tiszta forrásokat („cantata profana motívum”), amelyekből táplálkozva megállhatott bárki is, ha ember és író akart maradni a szennyes áradás idején; a humánus forrásait, melyek tudatában korábban antimilitarizmusát, majd az emberirodalom programját, utóbb antifaszizmusát megfogalmazta. Az emberség — és az emberiség — mércéjét. Stósz csak így találkozhatott Európával, a világgal.

Ma már a Fábry Zoltán-i szellemi örökséggel kell szembenéznünk — ezt kell felmérnünk, értékelnünk, elhelyeznünk a XX. század kortársi irodalmában.

Amikor 1970. május 31-én riadtan jajdult a hír, hogy Fábry Zoltán, a csehszlovákiai magyar irodalom kiemelkedő egyénisége, író, publicista és kritikus meghalt, egy dokumentum s egy nyilatkozat körvonalazta ismételt az életmű lényegét, s vetett ugyanakkor villanásnyi fényt a stószai életformára is. A kettőre együtt, azonos intenzitással.

Nyolc nappal halála előtt, a borsodi békeküldöttség tagjainak ezt mondta: „Nem járhattam be Európát, de azért itt van Európa”; arra a kérdésre pedig, hogy miben látja a „stószai mérték”, a vox humana lényegét, így válaszolt: „Elsősorban antifaszizmust értek alatta, embertelenségnek ellenszegülő emberséget. Arra törekedtem, hogy ami bennem a legjobb, azt adjam át másoknak. Stószról néztem a világot, elsősorban Európát, de hiszen én sosem voltam magányos, barátaim voltak Európaszerte, az újságok, könyvek, soha el nem apadó levelek elhozták nekem az eseményeknek nemcsak a hírét, hanem a lényegét is. Igen, arra törekedtem, hogy legjobb éneket valósítsam meg írásaimban...” Nemzetiségi aspektusból nézve pedig, így vallott ugyanerről: „A nemzetiségi írói lét egy humánus plusz etikai többletet termel ki. Miért? Vissza kell kanyarodnunk a békéhez. Senki a kölcsönösséget úgy nem szorgalmazza, senki a türelmet és jó akaratot úgy nem szomjazza, mint épp a kisebbség, mert senki se lát annyira üdvösséget, megváltást a humánumban, az emberségben, mint a kisebbség; ez, ennyi a megmentője, megtartója, lényege, élete és elkötelező küldetése. Az, amit én úgy hívtam, és amivel immár életem művét jelezni fogják: vox humana...”

Életművének e gondolatiságát fűzi szorosabb egységbe, vonja egy körbe, meglehetősen zárt körbe az említett, néhány hónappal halála előtt rögzített végrendeletében. Mivel Fábry Zoltántól összefüggő önéletrajz, ilyen jellegű vallomás nem áll rendelkezésre, s a vallomásértékű megnyilatkozások, „lírai futamok”, néha „sikolyok” stb. műveinek, cikkeinek láncolatából, levelekből, fájdalmas megjegyzésekből hámozhatók ki — ezekre az elszórt, időben gyakran egymástól távol eső töredékekre vagyunk utalva. Többnyire akkor szaporodtak el ezek, amikor a történelem, vagy a makacs faggatózó kikényszerítették Fábry Zoltánból. Az ő esetében ezért kap a végrendelet a szokottnál is erősebb nyomatékot. Nem csupán „végrendelet” az, hanem

olyan írás, mely szorosan összefogja a Fábry-életmű lényegi kapcsolatát a stószai tájjal, stószai életformával. Íme: „Az író legigazibb öröksége a mű: könyveinek, írásainak összessége, hatása, továbbélése... Az irodalmi közvéleményben személyem, művem és stószai létem egyé keverődött. Stósz nélkül nincsen Fábry-mű és nem lehet Fábry-émlék. Stósz legenda lett, mert valóság volt. A jelzők ezt egyértelműen bizonyítják: a stószai mérték, a stószai ablak, a stószai őrhely a magyar irodalom és ezen túl a közép-európai kultúra fejezetcímei lettek. Stósz már életében zarándokhely lett. Stósz és a Fábry-mű realitását, egységét biztosítani kell, mint hagyatékot, mint elkötelező örökséget... Végredeletemmel nem akartam sem többet, sem kevesebbet, mint szlovákiai magyar lényegünket, a vox humanának látható emléket és továbbható folyamatosságot biztosítani. Stósz és jómagam a vox humana fogantatásának, dajkálásának, kifejeződésének — úgy hiszem — nem voltak méltatlan tényezői és ezért elvárhatják, hogy az utánuk következők ne feledkezzenek meg rólunk.” 1970. január 20-án írta le ezt Fábry Zoltán; kapcsoljuk csak össze a gondolatot az 1937. április 18-i cikk zárogondolatával (*Fegyver s vitéz ellen énekek*): „Vegyétek: ez a mi mondanivalónk. Ennyi a mi értelmünk és örökségünk!”

Amikor Fábry Zoltán eltávozott az élők sorából, a döbbsz csendben a gondolat alig tudta felmérni a veszteség nagyságát; de tudtuk azt — ebben az országban, s ez ország határain kívül, szerte Közép-Európában —, amit a stószai temetésen Győry Dezső így fogalmazott meg nagyon találóan: nemcsak nagy ember volt, hanem emberi nagyság is. E felismerés tudatában — s kellő kritikai igényel is — határozottan meg lehet fogalmaznunk a megmásíthatatlan tény: gazdagabbak lettünk egy örökséggel, de mérhetetlenül szegényebbek egy emberi élettel, emberi nagysággal.

Fábry Zoltán szellemi öröksége ma már határozott körvonalakban tapintható ki, életművében az egyetemesség és nemzetiség soha nem rekeszthették ki egymást; a haza és haladás gondolata, az emberiség ügye valóság volt számára, s egymástól elválaszthatatlan. Fábry Zoltán ezt életével, magatartásával és műveivel igazolta. A pályaindító pillanattól haláláig egyik központi alakja, intenzíven tevékeny részese volt a csehszlovákiai magyar irodalomnak, az egyetemes magyar irodalomnak, az európai antifasiszta irodalomnak.

Még mit jelentett és jelent Fábry Zoltán élete és munkássága, szellemi öröksége?

A tanúét és tanulságét: a Fábry-életmű — súlyos örökség, élő és perlő hagyaték. Telítve kínzó emberi és társadalmi, nemzetközi és világnézeti mondanivalóval. Az író — amíg élt — idézett és idéző volt egyszemélyben. Korparancsot teljesített, miközben a gondolat és a béke igazát védte, igazságát képviselte. Az idő fogságában élt, s úgy hirdette: az író — elkötelezett ember, aki erkölcsi magatartásával felelősséggel tartozik a társadalomnak, hazájának, az emberiségnek. Az idő rabságában élt, s így aligha véletlen, hogy újra és újra felidézte Ady, József Attila, Radnóti Miklós és Bálint György („az idő rabságában”) igazát. „A valóság igaza: a gondolat igaza” — írja Fábry az Európa elrablásában — „a gondolat igaza: az erkölcsi valóság igaza. A kötelező ellenállás: a változtatás igaza. Az emberséghez méltó értelem és a felháborodás igaza...” A vox humana, s az erkölcsi realizmus így kap konkrét tartalmat.

Stósz fórum lett, mert Fábry Zoltán azzá tette; az emberi értékek és kapcsolatok fórumává. Itt alakította ki Európa stószai kritériumát; szinte öntörvényűen, de a történelmi valóságtól soha nem függetlenül! A XX. század története, „hadköteles századunk” történelmi eseményei ezt megkövetelték. A valóság nem engedett kibúvót, nem nyújtott felmentvényt. Fábry Zoltán pedig korának, valóságának, századának a gyermeke volt, különben soha nem tudta volna megfogalmazni a valóságirodalom szociális és szocialista igényű, majd tényleges erejű tartalmát.

Fábry Zoltán felkutatta és feltárta a társadalmi együttélés emberi viszonyait, az élet legmélyebb, legtragikusabb, legveszélyesebb és leginkább veszedelmes, s egyben titokzatos régióit. De meg tudta mutatni a napfényes csúcokat is! Ezek is részei az író szellemi örökségének.

Életében sem volt kétséges, de halála után azonban végérvényesen teljessé válhatott a felismerés bizonyossága: Fábry

Zoltán sajátosnak tűnő életműve Szlovákiában, Stószon valósulhatott meg, válhatott olyanná, amilyenek megismertük. Az antifasizmus stószai őrhelyén tudta ő megejtő szuggesztivitással gerjeszteni a hitet az irodalom hivatásának létjogosultságáról. Stószon tudta betölteni a hivatást, mely reá bízott: hídnak lenni nemzetek és népek között, a szakadékot áthidalni Közép-Európában, s így hűnek maradni korához, s teljesíteni a korparancsot. Így bontakozott ki a Fábry-életmű nemzetiségi területen, több nemzetiség közösségében.

A ragaszkodás a tájhoz, Stószhoz, nemzetéhez, népéhez, a haladás, a szocializmus eszméihez (a szocialista vox humanához), az emberséghez s emberséghez — egyként voltak és maradtak életművének jellemző vonásai, sőt összetevői. A jogos nemzeti öntudat éppúgy, mint a korunkban ettől már elválaszthatatlan internacionalizmus.

A stószai őrhelyről, vigyázó posztjáról mindig ezt üzent Fábry Zoltán cikkekben, levelekben, s ezt sugalmazta a személyes beszélgetésekben. Így teremtette meg a stószai mértéket, sőt arra is kísérletet tett, hogy létrehozza a stószai szintézist is. E mértéknek és szintézisigénynek lényege és tartalma: a humanizmus mértéke és példamutatása, az antifasizmus mértéke és tartalma.

Valami különös feszültség vibrál a stószai magány és a világra, Európára tárulkozás vágya között. Fábry Zoltán is érezte a magányt, amelyet áldott („a magány szigorú bíró: kirekeszt, de be is fogad. A magány jó barát: az író nincs egyedül... A magány az író egyik legnagyobb privilégiuma” — *Stószai délelőttök*) és átkozott („volt idő, mikor utolsó menedékem az erdei patak volt: szobámból, mely cellám lett, a patakhoz szaladtam — lélegzetet venni: csendet és tisztaságot!” — *Palackposta*). Kimondhatatlan erővel ívelte át a roppant szakadékot. „...csak magamból meritve fedeztem fel az egyedüllet nagy ajándékát: önmagammat, mint a gondolat és az erkölcs erőforrását, hitelét és zálogát” — írta le egyhelyütt. Ebből kristályosodott ki az egyik, talán legmaradandóbb Fábry-formula („a műfaj neve: antifasizmus”) mellett az antifasiszta Fábry Zoltán hitvallása, emberi-írói krédója: „A szellem: erkölcs. A valóság: erkölcs. A kettő szintézisét erkölcsi realizmusként kell tudatosítanunk.”

S ki volt a tanúja a belső, a stószai benső, legrejtettebb vívódásnak, mely — gondolatfutamain — soha véget nem érőn terjedt tova: „...európai tudatodat, humanizmusodat akarod táplálni...”, hogy mindezzel perlekedjen-vitatkozzon a tudat leginkább rejtett szféráiban: „A gondolat igazát kell önmagam-ból kivajúdni”. Ez felelet volt arra a kérdésre, hogy „nincs többé ráció?” S nem áll meg a kérdéssor, faggatózik tovább: „Nincs többé erkölcsi elkötelezettség?! — Én csak ennek létét érzem, áldom és vallom. Az erkölcsi törvény bennem: nincs, ami megcsalhatná, elorozhatná. Te poszton állsz: üzd el a félelmet!”

Stósz volt lakójának, Fábry Zoltánnak ez legrejtettebb üzenete; szellemi örökségének egyik bővízü forrása, az antifasizmus stószai őrhelyének ránk testált üzenete.

Alekszandr Gerskovics, a szovjet kutató a Fábry-formulában fogalmazta meg a szellemi antifasizmus európai jelentőségét. Erre szinte ráfelel — igaz, időben korábbról — Fábry Zoltán, amikor azt írja: „Mit tehetek én? Én csak az íráson át tudok felegyenesedni, csak a hangommal tudok használni...” Ennek jegyében fogalmazta meg a hídszerep fontosságát is. „A hídszerep... nálunk nem volt és nem lehet frázis. Ha a hidat felrobbantják: közöttünk csak a gyűlölet folyama hömpölyög...” E gondolat egy más aspektusból megközelítve így fogalmazódik meg Fábry Zoltán tolla nyomán: „...az emberség forradalmárai vagyunk, egyszerű létünkkel nem lehet más célunk, mint a legnehezebb: az emberséget emberségre nevelni, szuggerálni, forradalmasítani...” Korparancsot kellett teljesítenie, akkor, amikor a világháborúk véresen sodró áradásában élt, amikor a fasizmus szennyesen hömpölygött végig a világon. Párhuzamként gondoljunk Karel Čapek 1936-os nyilatkozatára a kultúra hídszerepéről; vagy gondoljunk a publicista Fábry szlovenszkoí költő-ikercsillagának, Győry Dezsőnek poétai meg-

nyilatkozására, melyet nem kevésbé könnyű körülmények között hitt, hirdetett és írt le: „mindnek kívánom, amit egynek. / hiszen közös a nyereség, / én minden népet félték attól, / amitől félték az enyém”.

Győry Dezső egy ízben azt is leírta: „Nem kérlek most, de tudja egykor az új évezred, hogy tudom: lesz értelmünk...” Ez újabb párhuzamra ad lehetőséget, hiszen idéznünk kell a Győry Dezsőéhez hasonló felemelkedéseket és reménytelen alázuhanásokat, Fábry Zoltánéit; Balogh Edgár találó szavaival — a „halálos tehetetlenség magányát”, a hangyajáratok „törvényeit figyelő, igaz remete társadalmonkízülségét.” De hadd emlékeztessünk arra a csodálatosan felfelé ívelő, s az egész életművet befejező, betetőző Fábry-reneszanszra, amelyet szintén Stószon teremtett meg az író, aki (mielőtt még elindulhatott volna a felfelé vezető útra és úton), a halálosnak tűnő leszorítotttságban — Stószról — kikiáltotta önmagából az emberek, a világ felé: „Bízzatok!” A Győry Dezső-i „lesz értelmünk” biza-kodás hasonlítható ehhez.

Fábry Zoltán tovább is lép. Egy ízben Gottfried Kellert idézte. (Keller így írt: „Csupán egy vértelen burzsoázia akarna megmaradni azon a fokon, ahol és ahogy vagyunk, egész terhével egy félig korhadt ágon csüngve és annak néhány bogóját rágicsálva, míg az egész nem bukfeneczik a mélybe...”.) Fábry ehhez a következő megjegyzést fűzte: „Kitűnő meglátás, plasztikus kép, csak épp a XIX. század szülötte. Micsoda idilli szövegezés ez a burzsoázia XX. századbeli, a világháborúk eredményeihez és a vilákkatasztrófákhoz képest! A mélybe való bukfeneczés nem olyan egyszerű, vértelen és zajtalan. A futamot a végponton vaduló és vadító csökönyösség váltja fel. A katasztrófa: istenek alkonyának ördögi színjátéka!” Íme: a két világháborút meg- és átélte XX. századi ember glosszája, amely határvonalat húz a XIX. és a XX. század között.

Lehet-e ennél plasztikusabban megrajzolni, a kortársak elé tárni a háború — s tegyük hozzá: a fasizmus — lényegét? Azt, hogy kik ennek előidézői; azt, hogy miként rántanak bukásukkal mindent?! „Istenek alkonyának ördögi színjátéka!” Megdöbbenő az a kép is, mely mindennek nyomán Fábry Zoltán gondolatrendszeréből, immár szellemi örökségéből előtűnik ki-rajzolódik. Megdöbbenő és ijesztő a mélység, melyet érzett; a világosság és sötétség, miknek irtózatosságot ellentététől szinte egész életében alig tudott szabadulni.

De a veszélyeket érezte a nacionalizmus-internacionalizmus kapcsolatában is, amely a soknemzetiségű területen fokozott mértékben jutott kifejezésre. Nacionalizmuson — miként ő is — a jogos nemzeti önértéket értjük, szoros és elválaszthatatlan kapcsolatban az internacionalizmussal.

Közismert, hogy posztumusz kötetének — *Vigyázó szemmel* — zárócikkében, többek között, ezt írta: „Népek, nemzetek, kultúrák és emberek közelítésében, közeledésében a kölcsönösség tudata a döntő. Az internacionalizmus ad és kap. Gazdagítás és gazdagodás a velejárója...” Más helyen pedig úgy fogalmazta meg ezt, hogy „az internacionalizmus az összehasonlítás és egyeztetés legjobb alkalma. Értékmérő humánus... Az internacionalizmus alapjellege a türelem. Ezzel és ezáltal realizálható a lényege: a közeledés és közelítés. Emberek az emberiségben találkoznak...”

Az antifasizmus stószói öröklésének szinte mottója lehet immár: „A nemzetköziség nemzetek javának közössége. És ez a közösség kibonthatja az egyes nemzetek egyéni sajátosságait, vegyi összetételét, realitását...”

☆

Az immár tíz esztendeje elhunyt Fábry Zoltánra emlékezünk, Stósz egykori lakójára, a stószói életforma csodálatos és szuggesztív kialakítójára, a szlovákiai magyar irodalom és kritika egyik alapítójára, a vigyázó strázsálóra, akinek számára nem létezett elveszett poszt. Örökségét magunkénak valljuk, tévedéseivel — melyeket nem tudott kikerülni a nagy történelmi zivatarokban — vitázunk. De nagyra becsüljük őt. Fábry Zoltán: része, életműve: immár szerves alkotóeleme a közép-európai, sőt európai haladásnak.

Kovács Győző

Kölcsey és Fábry Zoltán

A magyar irodalom legnagyobb képviselői mindig szem előtt tartották az európai mértéket. Fábry Zoltán nem pusztán képviselője ennek a magatartásnak, hanem egyik kiteljesítője is. Gondolköre, életműve a szó legnemesebb értelmében európai. Korán magáévá tette azt a gondolatot, melyet Thomas Mann Settembrinije így fogalmazott meg: „A kajánság a bírálat szelleme, a bírálat pedig a haladás és a felvilágosodás forrása”. Ismeretes, hogy ebben a szellemben már az 1920-as évek elején az európai mértéket mint a kisebbségi sors fedezetét állította szembe a kor sovinizmusával. Így válhatott Stósz olyan jelképpé, mint egy évszázaddal előbb Széphalom, vagy éppen Szatmárcseke: írói magányt és nagy társadalmi küzdelmeket magába sűrítő fogalom. Kölcseynek és Fábrynak már ebben a látszólagos magányba kényszerülésében is van valami közös, bár kétségtelen, hogy Stósz maga korában többet jelentett, mint Szatmárcseke: egy európai szintű irodalom és sajtó egyik központját. Nem tekinthetjük tehát véletlennek, hogy Fábry tanulmányt szentelt Kölcseynek, hanem inkább önnön helyzetének tudatosításaként kell értékelnünk.

Elég, ha a két jelentős 1938-as Kölcsey-tanulmányt összevetjük: Révai József irodalomtörténeti értekezés, a Fábry romantikus-expresszionista hagyományokat tartalmilag és formailag újjáteremtő önvallomása. Mindkettőt jellemzi azonban a marxista történelmi látásmód, s a jelennek szóló üzenet: az antifasizmus gondolata.

Mint Kovács Sándor Iván megállapította, „Fábry a név- és címadás mestere. Elnevezései, sajátos terminus technicusai definitív erővel bírnak, sokszor a fogalom egyetlen lehetséges egzakt pontosságú meghatározását adják” (*Jelenlevő múlt*). A Kölcsey-esszében is nagyszabású szellemi teljesítmény játszódik le az olvasó szeme előtt: fogalmak azonosítása és ellentétbe állítása, egymással való helyettesítése. Fábrynál azonban ez sohasem válik pusztán logikai játékká, mert mögöttük az emberiség legidősebb kérdései állnak. Filozófiai kifejezésekből épít metaforákat: így válik csaknem költészetté a mű. Az ilyen kifejezőeszközökkel a romantikus és az expresszionista esszé követi, s hogy a romantika aktív áramlatához nemcsak a német expresszionizmus által kapcsolódik, hanem közvetlenül is folytat bizonyos magyar hagyományokat, azt mutatja a múlt században megtalált szellemi rokon: Kölcsey.

Fábry megközelítése mindig szem előtt tartja az esztétikai szempontokat, de sohasem egyoldalúan esztétizáló. Hogy milyen finom esztétikai érzéke volt, azt számos idézettel lehetne bizonyítani akár a *Harmadvirágzásból*, akár a *Res poeticából*. Látunk azonban azt is, hogy Fábrynál ez természetes erkölcsi érzékenységből fakad. A legnagyobbakról — így Kölcseyről — szólva föl sem merülnek számára esztétikai kérdések. Ez természetes is, hiszen (mint Turczel Lajos írja) „a vox humana, a humánus melletti elkötelezettség az ő írói magatartásában, és a tőle megkövetelt írói művészi magatartásában és alkotómunkában egyaránt a fő követelményt jelenti: olyan elsődleges principiumot, amely minden más követelményt — az esztétikait is — megelőz, s jelentőségében fölülmúl” (*Mű és érték*). Antifasizmusa, társadalmi forradalmisága mögött mindig ott van az a kemény erkölcsi tartás, amely nemcsak publicisztikájában, hanem leveleiben is megmutatkozik. Ilyen alapon válik a Kölcsey-esszé egyik leglényegesebb gondolatává az írói felelősség hangsúlyozása. Mint a *Palackposta* egy másik írásában olvashatjuk: „A szó: erkölcs, mert passiója csak felelősségnek lehet” (*Szegény férfi panasza*). Fábry Zoltán azért írhatta le ezt, mert meggingathatatlan meggyőződése volt, hogy az író képes a világot megváltoztatni. Költészetesztetikája emlékeztet a romantikus

(Folytatás a 19. oldalon.)